

Abraham Hellenbroek als prediker. Een homiletische analyse

Abraham Hellenbroek (Amsterdam 1658 – Rotterdam 1731) geldt als een spraakmakende prediker binnen de Nederlandse klassiek-gereformeerde traditie. Deze studie richt zich op het karakteristieke van de prediking van Hellenbroek, toegespitst op homiletische en systematisch-theologische aspecten. Als lens voor het onderzoek zijn zowel de Heidelbergse methode van preekanalyse als het lesmateriaal van zijn leermeesters en de door hem ontwikkelde catechisatiemethode gebruikt. Centrale vraag in deze studie was: welke homiletische en systematisch-theologische uitgangspunten blijken uit een analyse van de preken van Hellenbroek, mede in het licht van zijn catechesemethode? Deze vraag valt uiteen in verschillende deelvragen:

- I Wat is het karakteristieke van de prediking van Hellenbroek?
 - a. Wat verwacht Hellenbroek van de hoorders van zijn boodschap?
 - b. Welke homiletische en systematisch-theologische aspecten treden op de voorgrond en In hoeverre draagt zijn prediking daarbij een trinitarisch karakter?
- II Hoe verhoudt de homiletische en systematisch-theologische praktijk van Hellenbroek zich tot:
 - a. Het homiletische lesmateriaal van zijn leermeesters en
 - b. Zijn catechesemethode als praktisch-theologische praktijk?

Bij het onderzoek zijn twintig preken van Hellenbroek als uitgangspunt genomen, geselecteerd op representativiteit en mate van waarschijnlijkheid dat ze echt als preek zijn gehouden. In het tweede hoofdstuk is onderzocht welk beeld en welke verwachting Hellenbroek van zijn hoorders had, toegespitst op hun mentaliteit en gedrag. Daarbij is breder gekeken dan de twintig geselecteerde preken. Ook andere preken waarin Hellenbroek expliciet op de leefsituatie van zijn hoorders ingaat, heb ik in het onderzoek betrokken, in combinatie met resultaten van bestaand onderzoek naar Hellenbroek en zijn hoorders. Met name in preken uit zijn periode in Zwammerdam en Zwijndrecht spreekt Hellenbroek over de concrete leefsituatie van zijn hoorders. In Zwammerdam maakt hij zich ernstig bezorgd over het morele peil van het dorp. Hoewel hij de zonden vooral concreet maakt voor het Nederlandse volk, neemt hij verbondsbreuk waar onder zijn eigen hoorders. 'De godzaligheid is 'er verbannen.' In Zwijndrecht toont hij zich teleurgesteld over de invloed van zijn prediking op zijn hoorders. Ondanks Hellenbroeks aandringen worden de catechisatielessen maar matig bezocht. Hij beschuldigt de ouders van verzuim om aan te dringen bij hun kinderen. Volgens Hellenbroek ontbreekt de vreze Gods in Zwijndrecht geheel. Bij zijn afscheid verzucht hij dat sommige hoorders wellicht opgelucht zijn over zijn vertrek. Voor de jonge mensen van de gemeente heeft hij daarentegen hoop. In Rotterdam is Hellenbroeks toon over de maatschappelijke leefsituatie van zijn hoorders minder scherp. Nog steeds benoemt hij de zonden concreet, maar dan vaak als een nationale zonde. In deze Rotterdamse tijd blijkt hij zowel in prediking als in pastoraat ruime aandacht te hebben voor maatschappelijk minderbedeelden. Uit zijn voorbereidingspreken, die alle uit zijn Rotterdamse periode dateren, blijkt dat hij bij een groot deel van zijn hoorders geen geestelijk leven veronderstelt.

In het derde hoofdstuk is de homiletische vorming van Hellenbroek behandeld. Nagegaan is hoe de praktijk van de prediking van Hellenbroek zich verhoudt tot wat hij van zijn leermeesters Peter Francius, David Knibbe en Petrus van Staveren heeft meegekregen. Zij maken zowel gebruik van de klassieke retorica als van de verwerking daarvan door christelijke homileten. Omdat dit onderzoek niet historisch-homiletisch van aard is, is afgezien een plaatsing van Hellenbroeks leermeesters tussen hun tijdgenoten. De enige uitzondering hierop is een vergelijking van Knibbe met Hoornbeeck, gezien de

sterke en directe invloed van Hoornbeeck op Knibbe. Uit het onderzoek volgt dat Hellenbroek in de opbouw en toon van zijn preken in belangrijke mate zijn leermeesters is gevolgd. Wel kiest hij een eigen lijn ten opzichte van zijn belangrijkste leermeester Knibbe (1) door de toepassing te structureren in twee of drie groepen van hoorders en (2) in de mate waarin hij zijn toepassing al begint bij de tekstuitleg, ook wanneer hij geen lijdensstof behandelt.

In het vierde hoofdstuk is met behulp van de Heidelbergse methode voor preekanalyse nagegaan hoe Hellenbroek in de onderzochte preken omgaat met de Naam van God. Omdat het historisch preekmateriaal betreft uit de zeventiende en achttiende eeuw, is het spreken over de Naam in een trinitarisch kader geplaatst. Gebleken is dat Hellenbroek inderdaad vanuit een trinitarische opvatting spreekt over God. Er is een grote variatie in de mate waarin de verschillende Personen van de Drie-eenheid in zijn preken aan de orde komen. Dat blijkt samen te hangen met het tekstgedeelte dat hij kiest. In die zin preekt Hellenbroek tekstgebonden. Opvallend is daarbij dat het werk van de Heilige Geest niet vaak nadrukkelijk aan de orde komt, behalve wanneer de tekst daar aanleiding toe geeft. Het werk van de Geest wordt wel verondersteld. Hellenbroek verbindt de Geest aan het ontvangen van de weldaden van Christus door godzaligen, zoals wedergeboorte, geloof, rechtvaardigmaking en heiligmaking.

De Heidelbergse methode is tevens gebruikt om de plaats van de hoorder en het zelfbeeld van de prediker na te gaan. Als prediker ziet Hellenbroek zichzelf in de geanalyseerde preken niet alleen als een profeet die tegenover zijn hoorders staat, maar ook als een herder die hun zielen hoedt. Gezien het historische karakter van het preekmateriaal, hangt het beeld van de hoorder sterk af van de informatie die de preek zelf geeft. Tijdens de geanalyseerde preken op biddagen blijkt Hellenbroek een breed scala aan vertegenwoordigers uit de Rotterdamse samenleving onder zijn gehoor te hebben. De geanalyseerde preken uit de laatste periode van zijn leven doen vermoeden dat zich dan vooral maatschappelijk lager geplaatsten onder zijn gehoor bevinden. In zijn benadering van hoorders werkt het trinitarische karakter van zijn spreken over God door. Beslissend voor hun zaligheid is voor hem of zijn hoorders door Gods Geest zijn bewerkt tot wedergeboorte. Het levenscheppende werk van de Geest beperkt zich echter niet tot het eerste begin van het genadeleven, maar sterkt zich uit tot alle aspecten van het geloofsleven. Hellenbroek brengt die aspecten niet onder in een systeem dat los van de tekst functioneert. Ook de kenmerken functioneren niet als zodanig. Wanneer Hellenbroek spreekt over kenmerken, wil hij die in verband brengen met de tekst waarover hij preekt. Wel brengt het trinitarische karakter een aantal regelmatig weerkerende accenten met zich mee voor het leven van de gelovige, zoals een fluctuatie in het geloofsleven, de noodzaak van inkeer van de zondaar in verootmoediging voor God en de diepe afhankelijkheid van de gelovige van inkomsten uit een 'volle' Jezus.

In het vijfde hoofdstuk is met behulp van kwalitatief dataonderzoek is onderzoek gedaan naar de samenhang in het gebruik van theologische trefwoorden in Hellenbroeks catechisatiemethode en de geanalyseerde preken. Opvallend is de sterk cognitieve insteek van het boekje. Dat is anders in Hellenbroeks prediking, waarin hij zijn hoorders wil raken en bewegen. Inhoudelijk is er tussen het Vragenboekje en de prediking een grote mate van verwantschap, al kiest Hellenbroek als prediker regelmatig andere accenten. Zo benadrukt hij in de prediking andere eigenschappen van God dan in zijn catechisatiemethode. Deze afwijking wordt zowel ingegeven door Hellenbroeks tekstkeuze, als door het eigen karakter dat zijn prediking heeft.

Binnen de beweging van de Nadere Reformatie klinkt de prediking van Hellenbroek als een toonaangevende stem. Op verschillende manieren is zijn geluid van actuele betekenis voor predikers en hoorders van nu. Zijn inzet kan in sommige opzichten tot navolging zijn. Daarbij gaat het er niet om dat predikers zich als getrouwe kopieën van hem zouden manifesteren. De vorming van predikers en hoorders is daarvoor te veel veranderd. Het zou bovendien in strijd zijn met het belang van persoonlijke vorming dat uit de ontwikkeling van Hellenbroek tot prediker spreekt. Wel mag hij vanwege zijn vorming en ontwikkeling als een schoolvoorbeeld voor hedendaagse predikers gelden. Ook in andere opzichten kunnen uit dit onderzoek richtingwijzers worden afgeleid voor nu. Die afleiding heeft deels een persoonlijk en subjectief karakter. In die zin maken de afsluitende observaties geen onderdeel uit van het onderzoek zelf. Maar omdat prediking een actuele praktijk is, zou het als een gemis worden ervaren wanneer een dergelijke afleiding zou ontbreken. Opvallend is het gezag dat Hellenbroek aan de prediker geeft in het naspreken van Gods Woord zowel als het praktisch maken ervan voor de hoorder. Hij wil zijn hoorders doordringen van levensernst. Zijn prediking draagt voluit een trinitarisch karakter.

Met dit boek is niet meer dan een eerste stap gezet in het onderzoek naar Hellenbroek en zijn prediking. Dat is niet alleen veroorzaakt door de beperking die de selectie van een gering deel van het preekmateriaal met zich meebrengt, maar ook doordat er nog weinig onderzoek is gedaan naar de invloed van contemporaine homiletische werken op de prediking.

Abraham Hellenbroek as a preacher. A homiletic analysis

Abraham Hellenbroek (Amsterdam 1658 – Rotterdam 1731) is regarded as a noteworthy preacher in the classic Dutch Reformed tradition. This study concentrates on what characterised Hellenbroek's preaching, particularly the homiletic and systematic-theological aspects. Both the Heidelberg method of sermon analysis and the teaching material used by his teachers and the catechism method that he developed are used to focus the research. The key research question tackled is: What homiletic and systematic-theological underlying premises are evident from an analysis of Hellenbroek's sermons, partly in the light of his catechism method? This question breaks down into several sub-questions:

- I What characterises Hellenbroek's preaching?
 - c. What does Hellenbroek expect of the hearers of his message?
 - d. What homiletic and systematic-theological aspects come to the fore, and to what extent does his preaching evince a Trinitarian character in them?
- II How does Hellenbroek's homiletic and systematic-theological praxis relate to:
 - c. the homiletical teaching material used by his teachers and
 - d. his catechism method as a practical theology?

Twenty of Hellenbroek's sermons were used as the basis for this research, selected for their representativeness of his oeuvre and the degree of likelihood that the documents really were delivered as a spoken sermon. The second chapter considers the image and expectation that Hellenbroek had of his listeners, especially as regards their mentality and conduct. It looks further afield than the selection of twenty sermons: I have included here other sermons besides in which Hellenbroek specifically addresses his hearers' life situation, in combination with the findings of a prior study of Hellenbroek and his hearers. It is particularly in sermons from his incumbencies in Zwammerdam and Zwijndrecht

that Hellenbroek discusses the actual life situation of his hearers. In Zwammerdam, he was perturbed at the moral standards of the village. Although Hellenbroek habitually made his illustration of sins concrete for the Dutch, he ventured in this period that covenant-breaking was a particular sin of his own hearers, deploring that “piety has been driven out”. In Zwijndrecht, he expressed disappointment at the lack of effect his preaching was having on his hearers. Despite Hellenbroek’s efforts, catechism class was not well attended. He accused the parents in his congregation of failing to insist that their children turn up for it. Hellenbroek contended that the fear of God was conspicuous by its absence in Zwijndrecht. On the occasion of his farewell sermon, he lamented that some of his hearers were probably relieved to see the back of him. For the young people of the congregation, however, he held out hope. In Rotterdam, Hellenbroek’s anger at the social situation of his hearers was less pronounced; nevertheless, he identified sins by name while incumbent there, albeit often as national sins rather than local ones. In his Rotterdam years, he continued to pay generous attention to the socially disadvantaged, both in the preaching and the pastoral ministry. His communion preparation sermons, all of which date from his Rotterdam period, indicate that he discerned no signs of spiritual life in a large proportion of his hearers.

The third chapter covers Hellenbroek’s own training in homiletics. It traces how Hellenbroek’s praxis of preaching relates to what he learned from his teachers, Peter Francius, David Knibbe and Petrus van Staveren. They employed both classical rhetoric and Christian homileticists’ adaptation of the art. As the present study is not a history of homiletics, it was decided not to evaluate Hellenbroek’s teachers in terms of their contemporaries. There is one exception: the chapter compares van Knibbe with Hoornbeeck, given the latter’s strong, direct influence on the former. This section of the research concludes that Hellenbroek was substantially indebted to his teachers in both the design and the tone of his sermonising. He does, however, depart from his key teacher, Knibbe, in two ways: (1) he structures the closing applications of his sermons as addresses to two or three distinct groups of hearers, and (2) he offers substantially more by way of application as early in the sermon as the exegesis, even when it is not a Passion sermon.

The fourth chapter uses the Heidelberg method of sermon analysis to ascertain how Hellenbroek handles the Name of God in the sermons studied. The sermons under consideration date from the seventeenth and eighteenth centuries, when there were habitual Trinitarian patterns in the discussion of divine names. The chapter finds that Hellenbroek goes along with this, speaking of God in Trinitarian terms. There is great variation in the degree to which the individual Persons of the Trinity are the subject of his preaching. This variation is seen to depend on the passage chosen by Hellenbroek. Notably, the work of the Holy Spirit is not often treated expressly, other than when the sermon text calls for it. The work of the Spirit is, however, presumed in his preaching. Hellenbroek associates the Spirit with believers’ reception of the blessings Christ bestows, including regeneration, faith, justification and sanctification.

The chapter also employs the Heidelberg method to determine the place of the hearer and the preacher’s understanding of himself. As a preacher, Hellenbroek views himself in the sermons analysed for this study not merely as a prophet standing before his audience but also as a pastor shepherding their souls. Given the historical distance at which this sermon material is being studied, our understanding of the hearer is in large measure dependent on internal clues given in the sermons themselves. The study finds that in the analysed prayer sermons, Hellenbroek had the whole gamut of Rotterdam society among his hearers. The sermons analysed from the late period of his life, on the

other hand, give rise to the impression that it was largely the humbler elements of society who listened to him. In Hellenbroek's approach to his hearers, we see the continuation of Trinitarianism in how he speaks of God. To him, the decisive factor in his hearers' salvation is whether the Spirit of God is moving them to new birth. Yet the Spirit's life-creating office is not restricted to the birth of the life of grace but persists through to all aspects of the life of faith. Hellenbroek does not systematise these aspects in their own right, separately from the sermon text; nor do the hallmarks of grace serve as such. When Hellenbroek does speak of hallmarks, he seeks to connect them to the passage he is preaching from. Trinitarianism does, however, give rise to several recurrent emphases in his preaching, such as fluctuations in the life of faith, the sinner's need of humbling himself before God for renewal, and the believer's profound dependence on what a 'full' Christ can furnish him with.

The fifth chapter employs qualitative data analysis to research the connection between the use of theological key terms in Hellenbroek's catechism method and the sermons analysed. The method's strongly cognitive approach is notable; this is lacking in Hellenbroek's sermons, in which he rather sets out to touch and move his hearers. In terms of content, the *Vragenboekje* and Hellenbroek's sermons display a high level of relatedness, although as a preacher, Hellenbroek often selects different emphases. For instance, in his sermons, he draws attention to other qualities of God than he does in his catechism method. This discrepancy is accounted for both by Hellenbroek's choice of sermon texts and by his preaching, which has a character of its own.

Within the movement of the Dutch Further Reformation, Hellenbroek was one of the keynote preachers. There are several ways in which his voice is of present-day significance to preachers and sermon hearers. In some regards, his efforts can inspire imitation. That is not to say that today's clergy should set out to make themselves carbon copies of Hellenbroek; preacher training and the character of sermon listeners has changed too drastically for that, and it would moreover run contrary to the importance of personal training for the ministry if a preacher were to model himself on Hellenbroek. Nevertheless, Hellenbroek's training and development are capable of being exemplary for today's preachers. There are other ways besides in which indicators for the present time can be derived from the present study. To some extent, what one derives from Hellenbroek will be a personal and subjective choice; in that sense, my concluding remarks do not form part of the study itself. However, because preaching is a present-day practice too, it would be a loss if there were no such derivation made. The authority that Hellenbroek accords the preacher in the spoken passing-on of the Word of God is striking, as is his manner of making the Word practical for the hearer. He is a preacher keen to impress the seriousness of life upon his hearers. His preaching is thoroughly Trinitarian in character.

This book is merely a first step in researching Hellenbroek and his preaching. The modestness of the effort is a consequence not merely of the restrictions necessitated by a circumscribed selection of sermon material but also of the paucity heretofore of research on the influence of contemporary homiletic works upon preaching.